

Ylevän käsite Kantin mukaan ja jatkuva sivistystapahtuma

”Kauneus käy yksiin ylevyyden kanssa siinä, että molemmat **miellyttävät itsessään...**” Näillä sanoilla Immanuel Kant aloittaa **Arvostelukyvyn kritiikin** toisen kirjan, joka on nimetty *Ylevyyden analytiikaksi*. Ensimmäisessä kirjassa hän on analysoinut kauneutta makuarvostelmana käsitellen mm. laajuutta, laatua, tarkoituspäätä, tapaa. Itsessään miellyttävyyteen Kant lisää kauniin ja ylevän yhtäläisyydeksi vielä sen, molemmat edellyttävät **reflektivoivaa¹⁾ arvostelua**. Mutta siihenpä yhtäläisyydet karkeasti ottaen loppuvat. Ylevä ja kaunis ovat vastakohtaistuneet. Kaunis on harmoniaa, inhimillisissä rajoissa olevaa. Ylevä on jotakin muuta.

Kantin mukaan esteettiseen arvostelukyvyyteen liittyy mielihyvän tai mielipahan **tunne**, jonka subjekti kokee sovittaessaan ymmärryksen ja järjen kykyjä toisiinsa, ja se on lisäksi reflektivoivaa etsiessään yleistä yksittäisestä. Maku on esineen tai esittämistavan arvostelutaitoa mielihyvän tai mielipahan kautta, ilman mitään mielenkiintoa. Sellaisen mielihyvän esinettä tai esittämistapaa sanotaan kauniiksi. Kaunista on se, mikä ilman ymmärryksen käsitettä miellyttää, se on esineen tai esittämistavan tarkoituksenmukaisuuden muoto sikäli kuin se havaitaan ilman tarkoituksen mielikuvaa.

Kant jatkaa kauniin ja ylevän vertailua (§ 23 *Siirtymä kyvystä arvostella kauneutta kykyyn arvostella ylevyyttä*): ”*Luonnonkauneus koskee objektin muotoa, joka syntyy rajoittamisesta. Ylevyyttä sitä vastoin tavataan myös muodottomassa objektissa, kunhan **rajattomuus** mielletään siinä tai sen johdosta mutta lisäksi objektia silti ajatellaan kokonaisuutena. Niinpä kaunista näytetään pidettävän epämääräisen ymmärryksen käsitteen ja ylevää taas epämääräisen järjen käsitteen esityksenä. Mieltymys kytkeytyy siis edellisessä tapauksessa **kvaliteetin** mutta jälkimmäisessä **kvantiteetin** mielteeseen. Ylevään kuuluva mieltymyksen on perin erilaista kuin kauniiseen kuuluva. Edellinen (kaunis) tuo välittömästi mukanaan elämän edistämisen tunteen ja sopii siten yhteen viehättyksen ja leikittelevän kuvittelukyvyn kanssa, kun taas jälkimmäinen (ylevyyden tunne) on mielihyvä, joka syntyy vain epäsuorasti, nimittäin elinvoimien hetkellisen estymisen tunteen ja sitä välittömästi seuraavan sitäkin voimakkaamman samaisten voimien virtauksen kautta, eikä se siten tunnu mielenliikutuksena olevan pelkkää leikkiä vaan jotakin vakavasti otettavaa kuvittelukyvyn toiminnassa. Siksi se ei sovi yhteen viehättyksen kanssa, ja koska kohde ei pelkästään vedä mieltä puoleensa vaan vuoroin myös yhä uudestaan työntää luotaan, mieltymys ylevään ei sisällä niinkään positiivista mielihyvää kuin ihailua tai kunnioitusta. Toisin sanoen se ansaitsee negatiivisen mielihyvän nimen.*” (AR ss. 164-165.)

Kant jakaa analyysissään ylevän matemaattiseen ylevään ja luonnon dynaamiseen ylevään. (Alkuperäisessä esseessäni vuodelta 1992 olen tarkastellut niitä käsitteitä hyvin laajasti, mutta tässä lyhennän esitystäni. Esseeni tarkoitus tässä ei vaadi niin paljon.)

Kantilla ei ole helppoja yhteen paikkaan keskitettyjä määritelmiä käsitteilleen. Ylevän kiteytyksiä on vaikea löytää ja niitä on vaikea ymmärtää, ellei paneudu perusteellisesti koko tekstiin. Hannu Sivenius totesi luennoillaan, että Kant pohdiskeli omaa tyyliään mm. sanomalla, että ”tyyllittömyys on niiden tyyli” ja ettei se ainakaan ole kaunista. Kant harrastaa pitkiä, rönsyileviä lauseita. Mielestäni hän kirjoittaa jopa suupaltin rupattelevalle tyyliä.

Kantin mielipide on, että se, joka pelkää ei voi arvioida luonnon dynaamista ylevää. Pelossa ei ole mielihyvää. Vaivan lakkaaminen on iloa, mutta siinä tarkoituksessa, ettei sellaiselle enää koskaan joutuisi alttiiksi. Ylevyys vaatii enemmän. Tuntemme kykymme luonnon voimien vastustamiseen pieniksi, mutta jos niitä havainnoidessamme koemme olevamme turvassa, tuntemme sielunvoimien kohoavan yli tavallisten mittojen ja huomaamme itsessämme aivan toisen laatuista vastustuskykyä, joka antaa meille rohkeutta koetella voimiamme luonnon kaikkivoipaisuuden kanssa. Tuntemme fyysiset heikkouktemme, mutta myös järkemme voiman.

Jatkan tästä Kantin sanoin, joiden suomennus on Risto Pitkäsen:

*” Tätä omanarvontuntoa ei vähennä se, että meidän täytyy tuntea olomme turvalliseksi tunteaksemme tämän innoittavan mieltymyksen. Koska siinä tapauksessa vaarassa ei ole tosi kyseessä, hengenvahvuuksemme ylevyydessä saattaisi (kuten voisi näyttää) olla tosi kyseessä yhtä vähän. Mieltymys näet koskee tässä vain sellaisessa tapauksessa paljastuvan kykyämme **kutsumusta** sikäli kuin luonnossamme on taipumus siihen, kun taas meidän tehtäväksemme ja velvollisuudeksemme jää kehittää ja harjoittaa tuota kykyä. Ja tässä piilee totuus, niin kovin kuin ihminen saattaakin olla tietoinen nykyisestä tosiasiallisesta voimattomuudestaan, jos hän ulottaa ajatuksensa näin kauas.*

*Esitetty periaate näyttää varmaan liian kaukaa haetulta ja rikkiviisaalta ja siten esteettiselle arvostelmalle liialliselta. Ihmisen tarkkaileminen todistaa kuitenkin päinvastaista ja osoittaa, että tuo periaate voi olla mitä tavallisimpien arvostelmien perustana, vaikkei sitä aina heti tiedostetakaan. Mikä nimittäin on suurimman ihmetyksen aihe jopa villi-ihmiselle? Ihminen, joka ei pelästy, joka ei tunne pelkoa eikä siis väistä vaaraa vaan käy päättäväisesti ja reippaasti toimeen. Tämä poikkeuksellinen soturin kunnioitus säilyy myös sivistyksen korkeimmalla asteella; erona vain se, että edellisen lisäksi hänen vielä vaaditaan osoittavan kaikkia rauhan, lempeyden ja säälin hyveitä ja vieläpä järkevää huolta omasta persoonastaan – näin, koska juuri rauhantöissä tulee tietäväksi, että vaara ei pysty pakottamaan hänen mieltään. Vaikka siis kuinka kiisteltäisiin siitä, ansaitseeko valtiomies vai sotapäällikkö suuremman kunnioituksen, esteettinen arvostelmamme ratkaisee asian jälkimmäisen eduksi. Jopa sodassa on jotain ylevää, sikäli kuin sitä käydään hyvässä järjestyksessä ja kansalaisten oikeuksia kunnioittaen, ja samalla sota tekee **tuolla tavoin sotivan kansan ajattelutavasta sitä ylevämmän**, mitä useammille vaaroille kansa on alttiina ja pystyy niiden edessä pitämään rohkeasti pintansa. Pitkä rauha taas tahtoo tehdä hallitsevaksi pelkän kaupankäynnin hengen ja sen myötä oman edun tavoittelun, raukkamaisuuden ja pehmyyden ja alentaa siten kansan ajattelutapaa.”* (AR ss. 184-185)

Edellisessä esseessä olen tulkinnut Kantin tarkoittavan puolustussotaa, joka on sitä kunniakkaampaa, mitä kovempi on vastus. Lähteeni oli silloin saksankielinen enkä voi enää muistaa, olinko saanut tulkinnalle tukea muista kohdista. Mielestäni on selvää, että nyt käynnissä oleva Ukrainan sota on mitä suurimmassa määrin ylevää kantilaisen käsitteen mukaan.

Monet filosofit ovat todenneet Kantin ylevän käsitteen (niin kuin monet muutkin käsitteet) ristiriitaiseksi tai ristiriitaisen tuntuiseksi. Ymmärryksen lisäämiseksi olisi pitänyt tutustua Schellingin, Hegelin, Crowtherin, Nancyn, Lyotardin käsityksiin. Kant itse mainitsee kirjoituksissaan David Hume ja Edmund Burken ja kommentoi heidän ajatteluaan. Suomalainen Erkki Vainikkala mainitsee Kantin etevän ristiriitaisuuden ”Hänen ylevänsä objektiivinen momentti, suhde järjen ideoihin, lähentää kaunista ja ylevää toisiinsa klassismille ominaisella tavalla...Muodottomuus ylevän aiheena olisi tältä kannalta väärää ylevää, moninaisuuden lavertelua tai sekavaa kiihkoa. Kantin varsinainen ylevän teoria kuitenkin lähtee juuri siitä...Kant onnistuu olemaan samalla kertaa klassisti ja moderni. Niin hänestä, kuten sanottu, saattoi tulla modernin ajan ”optimististen illuusioiden tukija.” (Y:30).

Kant käyttää ylevän analyysissään yksinkertaisia luonnon esimerkkejä. Kuitenkin monimutkaiset selitys- ja teorialauseet antavat ymmärtää, että sama syntetisointi pätee kaikkeen tavalla tai toisella havaittavissa olevaan ja kaikkeen, mitä vain voidaan ajatella havaittavaksi: tekemiseen, reflektoidun mielen tiloihin, teorioihin, aatteisiin, yleensä kaikkiin sivistystapahtuman tuotteisiin.

Ajattelen, että kun sivistystapahtuma etenee, niin jokaisessa vaiheessa voisi kuvitella arvostelukyvyn ja järjen yhteistoiminnan synnyttävän ’uuden tuotteen’, joka siirtyy ymmärryksellä käsitettäväksi ’kauniiksi luonnoksi’ seuraavaa vaihetta varten. Alamme havainnoida korkeammalla tasolla. Jos pääsisimme absoluuttiselle tasolle, voisimme ylittää kuvittelukyvyn rajat, ”das Ding an sich” olisi hallussamme, kaikki ”Kunst” sulautuisi luontoon, miten silloin kävisi? Miten silloin kävisi vapaudelle?

Kant esitti ajatuksensa vuosina 1780-90. Sen jälkeen tiede on edistynyt maailmanselityksessään. Tekniikka on kehittänyt jatkuvasti laitteita ja menetelmiä ihmisen toiminnan helpottamiseksi taistelussa luontoa vastaan. Lääketiede taistelee sairauksien voittamiseksi ja ihmisen elämän pidentämiseksi. Ja vielä digitalisoinnin kunnianhimoisena haaveena on tehdä tästä kaikesta mahdollisemman automaattista!

Eläminen, niin yksilöiden kuin yhteisöjenkin, pyritään muodostamaan kokonaisvaltaisemmaksi tällaisen jatkuvan sivistystapahtuman myötä. Olemmeko jo siinä vaiheessa, että kokonaisvaltaisuus ei enää merkitse hierarkkista hallitsemista, rautaisia, tiettyyn substanssiin perustuvia yhteiskuntajärjestyksiä, vaan eräänlaista palveluverkkoa, jossa sinä ja minä kommunikoimme ottaen vastaan ja antaen palveluja? Toisaalta siinäkin voi olla vaaransa. Jos emme tulisi toisen ihmisen orjiksi, voisimme vielä tulla palveluverkon orjiksi, robottimaisiksi olioiksi robottien sekaan. Ihminen katoaisi kokonaan. *En usko, että robottiyhteiskunta pystyy elämään ylläpitävään luovuuteen. Niin kauan kuin haluamme elämältämme vain kauneutta ja helppoutta, meidät on helppo alistaa, hävittää.* Paradoksaalisesti sanoen kantilaisella ylevällä on tärkeä tehtävänsä myös taistelussa elämän helppoutta vastaan, jotta voisimme säilyttää elinmahdollisuutemme tällä maapallolla. Meidän pitäisi oppia kauhistumaan myös helppouden tavoittelu. Vai alistummeko robottiyhteiskuntana loppujen lopuksi luonnon armoille? Uskon, että luonto osaa kyllä pitää puolensa. Sekin on vaihtoehto.

Lähteet:

- KU Immanuel Kant: *Kritik der Urteilskraft und Schriften zur Naturphilosophie*, kokoelmasta Immanuel Kant Werke in sechs Bänden, Band V, Insel-Verlag Zweigstelle Wiesbaden 1957.
- AR Immanuel Kant: *Arvostelukyvyyn Kritiikki*, suomentanut Risto Pitkänen, 2018, Gaudeamus Oy.
- Y *Sublim Ylevä Sublime*, Jyväskylän nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja, julkaisu 22, toim. Erkki Vainikkala, Jyväskylä 1990.
- L Luentomuistiinpanot Hannu Siveniuksen luentokurssilta *Yhteiskuntatieteiden kehitys*, Helsinki 1992.

Viitteet:

- 1) Kant tuo määrittävän käsitteitä soveltavan arvostelukyvyyn rinnalle uuden mielenkyvyn, refleктоivan. Kantin mukaan arvostelukyky on yleisesti ottaen kykyä ajatella erityistä yleiseen sisältyvänä. Arvostelu on siis *määrittävää*, kun sijoitamme erityistapauksen annetun (ja tunnetun) yleisen käsitteen, säännön, periaatteen tai lain piiriin. Sanoisin, että se on helppo rasti ruutuun systeemi. Mutta, jos arvostelukyvyyn pitääkin löytää yleinen annetulle erityiselle, se on *refleктоivaa*.

Esimerkkinä sanoisin, että taiteen parissa mieleemme harjoittaa usein reflektiota. Taulua katsoessamme voimme aprikoida: Mitä tämä esittää? Miten päin tämä taulu on ripustettava? Tunneimme hämmennystä tai vihaa moisen sotkun esille tuomisesta ja olemme onnellisia, kun osaamme heittää keskusteluun ainakin yhden luokittelevan taidesuuntauksen nimen, joka toivottavasti osuu oikeaan. Rehellisyyden nimessä kannattaisi silloin sanoa, etten ymmärrä tai en pidä tai ettei tämä ole minusta kaunis. Mutta jos jokin siinä kuitenkin jää hiertämään ja vaivaamaan, niin reflektiomme siirtyy jo ylevän piiriin. Tuntuu, että pitäisi pystyä luomaan jokin uusi käsite, tapa, viitekehys, johon voisimme taulun sijoittaa ja jolla voisimme kommunikoida.